

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ НЕНАСИЛЛЯ

У статті зроблено спробу розкрити історико-філософський аспект становлення та розвитку концепції ненасилля. В історичному плані в статті мова йде не про вибір між насиллям і ненасиллям як менш потрібною чи більш потрібною альтернативою суспільного розвитку, а про вибір між ненасиллям і майбутнім людства. Ненасилля розуміється як боротьба за людську справедливість і свободу, яка йде після насилля, в тому сенсі, що воно є постнасильницькою боротьбою. Теорія і практика ненасилля розглядається як така, що охоплює різні за світоглядницькими витоками, масштабами, технологіями діяльності та іншими параметрами духовні та практичні досвіди, загальна суть яких полягає у ненасильницькій боротьбі за соціальну та людську справедливість.

З'ясовано, що коріння насилля і ненасилля мають соціальний характер. З розвитком людства ідея мирного, ненасильницького співіснування пройшла складну еволюцію, набуваючи всіляких форм залежно від характеру суспільного ладу і пануючої ідеології.

Ключові слова: насилля і ненасилля, справедливість, свобода, мирне співіснування, становлення та розвиток концепції ненасилля, принцип ахімси.

В статье сделана попытка раскрыть историко-философский аспект становления и развития концепции ненасилия. В историческом плане в статье речь идет не о выборе между насилием и ненасилием как менее нужной или более востребованной альтернативой общественного развития, а о выборе между насилием и будущим человечества. Ненасилие понимается как борьба за человеческую справедливость и свободу, которая идет после насилия, в том смысле, что оно является постнасильнической борьбой. Теория и практика ненасилия рассматривается как охватывающее различные по мировоззренческим истокам, масштабам, технологиям деятельности и другим параметрам духовные и практические опыты, общая суть которых заключается в ненасильственной борьбе за социальную и человеческую справедливость. Выяснено, что корни насилия и ненасилия имеют социальный характер. С развитием человечества идея мирного, ненасильственного сосуществования прошла сложную эволюцию, приобретая всевозможные формы в зависимости от характера общественного строя и господствующей идеологии.

Ключевые слова: насилие и ненасилие, справедливость, свобода, мирное сосуществование, становление и развитие концепции ненасилия, принцип ахимсы.

In the article is made an attempt to investigate the historical and philosophic aspect of formation and development of the violence conception. The historical understanding of the article does not concern the choice between violence and nonviolence as less useful or more useful alternative of the social development, but it deals with the choice between nonviolence and the future of the whole mankind. Violence is treated as struggle for human justice and freedom, which comes after violence, i. e. it is after violent struggle. The theory and practice of violence is considered as concept that comprises different by its ideological outlets, scales, acting technologies and other spiritual and experience qualities, the general sense of which lies in nonviolent struggle for social and human justice.

It is proved that the roots of violence and nonviolence are of social character. With the human development, the idea of peaceful, nonviolent coexistence has overcome complicated evolution acquiring different forms depending on the character of the social order and ruling ideology.

Key words: violence and nonviolence, justice, freedom, peaceful coexistence, formation and development of the violence conception, ahimsa principle.

Постановка проблеми. Актуальність уваги до насильства і ненасильства у суспільстві викликано тим, що, по-перше, в даний час в суспільстві виникла парадоксальна ситуація: нарощування сили, технологічна могутність людства привела його до такого стану, коли воно не тільки не може реалізувати претензії панування над обставинами, а, навпаки, стає заручником знарядь масового знищення.

По-друге, не менш важливою проблемою стало наростання в кінці XX - початку XXI століття глобальної моральної та екологічної кризи, що вимагає актуалізації питання про єдність природного і культурного існування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що проблема насильства і ненасильства завжди була в полі зору філософів (Конфуцій, Лао-цзи, Будда, Сократ, Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Василь Великий, Григорій Богослов, Григорій Назіанзин).

В епоху Відродження дані проблеми піднімають Д. Бруно, М. Фічіно, П. Помпонаці, Л. Вала. Своє бачення справедливого облаштування суспільно-політичного життя висловлюють Т. Мор, Т. Кампанелла, М. Кузанський, а також Г. Лейбніц, Д. Локк, Д. Берклі, Д. Юм, І. Кант, Л. Фейєрбах, С. К'єркегор, Л. Шестов та ін. Вчення про світ, роздуми про гармонію як уособлення ідеалу цілісного образу розглядали у своїх творах М. Бердяєв, Г. Сковорода, П. Юркевич та ін. Різноманітні аспекти соціально-філософського аналізу гармонійного суспільства презентовані радянською філософською думкою (Г. Батіщев, В. Білоусов, А. Демичев, К. Джеску, В. Мещеряков, І. Молкін та ін.), у дослідженнях сучасної вітчизняної філософії (В. Андрущенко, А. Бичко, І. Бичко, В. Іванов, С. Кримський, М. Лукашевич, М. Михальченко, Н. Петрук, С. Пролєєв, В. Рябченко, В. Судакова, В. Табачковський, В. Шинкарук, О. Шевченко, О. Яценко та ін.).

Критичний аналіз зазначених джерел дав підстави для глибшого вивчення та практичного застосування категорії ненасилля як соціокультурного феномена та принципу людської злагоди і порозуміння.

Мета даної статті полягає у спробі розкрити історичний аспект становлення та розвитку концепції ненасилля.

Виклад основного матеріалу. Насильство та ненасильство становлять різні перспективи в боротьбі за справедливі відносини між людьми в суспільстві. Насилля, звичайно, не є виходом нашого століття, воно завжди відігравало і відіграє в історії свою неоднозначну роль. Воно є знаряддям пригнічення та інших форм соціальної несправедливості. В цьому його справжня природа та основне призначення. Разом з тим насилля, за словами К. Маркса, є повивальною бабкою старого суспільства, тоді, коли воно вагітне новим. Розрізнення форм насилля має суттєве значення, хоча воно, зрозуміло, не віднімає його вихідної руйнівної сутності. Історична діалектика насилля може бути виражена у двох тезах: а) насилля від насилля відрізняється; б) всіляке насилля є злом. Наприклад, не слід ставити знак рівності між війною справедливою і не справедливою, вони асиметричні. Але з того факту, що існують справедливі війни, зовсім не випливає, що сама війна є благо. Зрозуміти цю істину особливо важливо у сучасну епоху. Нині вже зрозуміло всім: людству, щоб вижити, слід вирватися із смертельного кола насилля, особливо зараз, коли люди раз-у-раз повторюють свої ж помилки і в різних точках нашої планети постійно ллється кров.

Ідею ненасилля, зазвичай, атакують з прагматичної точки зору. Вона сприймається як добре побажання, як мрія – красива, але не реальна. Всі основні психологічні та суспільні форми буття сучасної людини наскрізь просякнуті насиллям. І взагалі від людини слід очікувати людських учинків: для неї насильницькі форми вирішення конфліктів, як би їх морально не оцінювали, є більш звичними, природними. На цю критику, що апелює до фактів, можна заперечити, що ненасилля також є фактом. Воно існує, і не лише як героїчні вчинки окремих особистостей, але і як досить ефективні суспільно-політичні рухи. Його масштаби, поки що, звичайно, є скромними, але достатніми, щоб сказати, що ненасилля не виходить за межі людських можливостей. Ті, хто прекраснотушним мріям про ненасилля намагається протиставити сувору сутність насилля, стає на шлях хибної, ними самими надуманої дилеми.

В історичному плані мова сьогодні йде не про вибір між насиллям і ненасиллям як менш потрібною чи більш потрібною альтернативою суспільного розвитку, а про вибір між ненасиллям і майбутнім людства. Ненасилля слід розуміти як боротьбу за людську справедливість і свободу, яка йде після насилля, і в тому сенсі, що воно є постнасильницькою боротьбою. В цьому сенсі ненасилля є стадією і формою боротьби за справедливість і свободу, що йде за насиллям, і в тому сенсі, що воно додає такий вектор людської життєдіяльності, що має на увазі постійну полеміку і переборення насилля як у людському серці, так і в суспільних структурах.

Теорія і практика ненасилля охоплює різні за світоглядницькими витоками, масштабами,

технологіями діяльності та іншими параметрами духовні та практичні досвіди, загальна суть яких полягає у ненасильницькій боротьбі за соціальну та людську справедливість.

Своїм корінням ненасилля сягає ще глибокої давнини. Уже в міфах народів Азії, Європи і Америки в тій чи іншій формі можна знайти розповіді про золотий вік людства, коли всюди панував мир. Уявлення про загальну гармонію містяться, зокрема, у найдавніших пам'ятках індійської літератури – «Ведах» (близько XV–V ст. до н. е.). В «Авесті» (від IX ст. до н. е. до III ст. н. е.) – священній книзі стародавніх персів, минуле людей зображається як час достатку, спокою і миру. Принцип ахімси, тобто неспричинення зла в діях, словах і навіть у думках (поведінка, що веде до зменшення зла у світі, поведінка, спрямована проти самого зла, а не проти людей, що його творять, – відсутність ненависті, злостивості, ворожнечі), набув величезного значення в буддійській філософії. Згідно індійської історико-філософської традиції, цар Ашока (III ст. до н. е.), прийнявши буддизм, став розглядати принцип ахімси як національну чесноту і, відмовившись від завоювань за допомогою зброї, проголосив підкорення світу любов'ю. І навіть якщо мотиви, що спонукали його до цього, не були цілком щирими, проте його ім'я міцно ввійшло в історію східного гуманізму як символ миролюбства.

В епоху розквіту античної філософії ідея ненасилля, ненасильницького способу вирішення конфліктів перебувала в центрі уваги мислителів. Сократ вважав, що люди чинять насильство з двох причин: по-перше, внаслідок свого невігластва і, по-друге, через боягузтво. Його етика, заснована на принципі єдності знання і чесноти, пропонувала перемагати зло і насильство силою розуму. Чітко розмежовуючи природне (стихійне) і людське зло, він вважав, що з другим, необхідно боротися так само, як і з першим, тобто поглибленням пізнання і розширенням освіченості. На думку Сократа, ніхто не творить зло добровільно; той, хто здійснює несправедливість навмисно, краще того, хто допускає ненавмисне порушення справедливості; чинити несправедливість значно гірше, ніж її терпіти.

Отже, Сократ виступив супротивником розуміння ненасилля як боягузтва і покори. Але при цьому питання миру розглядалося як проблема відносин між грецькими державами, лише як внутрішньоеллінська проблема. Античні мислителі в першу чергу прагнули до усунення міжусобних воєн. В ідеальній державі Платона (427–347 рр. до н. е.) немає внутрішніх військових зіткнень, але віддаються почесі тому, хто відзначився в іншому, «найблагороднішому» виді війни – у війні з зовнішніми ворогами. Військове мистецтво для Платона – частина мистецтва політичного.

Такої ж точки зору дотримувався Аристотель (384 - 322 рр. до н. е.). Разом з тим у своєму вченні про державу Аристотель виходив з суспільної природи людини, з природного прагнення людей до спільного життя і політичного спілкування. Ця цінна думка Аристотеля одержала розвиток в арабській філософії, зокрема в працях Абу-Наср Мохаммеда Фарабі.

Стоїцизм також мав істотний вплив на розвиток ідеї ненасильства тим, що його представники прагнули бути вільними від пристрастей, вміти підкорятися необхідності і таким чином зберігати душевний спокій і рівновагу у всіх людей.

В біблійні часи головним пророком ненасилля був Христос. Саме він, проголошуючи основні заповіді свого вчення, на чолі всіх поставив вже не старовинну заповідь “не вбий” (заповідь цю він вважав до такої міри встановленою, що він не говорив про неї), а заповідь про те, що всяка людина повинна сторонитися всього того, що може призвести до вбивства: не тримати зла на ближнього, прощати всіх, зі всіма миритися, не мати ворогів.

У Західній Європі в середні віки з проповіддю «божого світу» виступила християнська церква. Вже на ранніх етапах становлення християнства в історії можна віднайти приклади відмови від насилля, як от страждання святого мученика Максиміліана Тебеського, котрий був страчений за відмову від військової служби, яку вважав несумісною з християнською заповіддю любити своїх ворогів, а не вбивати їх.

Надалі концепція ненасильства знайшла відображення в теологічній етиці смиренності (А. Аврелій, І. Еріугена, П. Абеляр), яка, по суті, є концепцією непротилвення, що заснована на християнській заповіді «не вбий». Філософи цього напрямку виходили з ідеї вільного вибору людини між добром і злом, однак чітко позначали, що якщо вона вибере друге і згодом не покається, то «вище» покарання неминуче. Для виховання людини в добрі необхідна не тільки віра, але й досконала власна воля, розвиток якої можливо шляхом самозречення і самоприборкання. Середньовічна концепція ненасилля стверджувала трансцендентне походження непротилвення, точніше, його божественне

походження, його даність людині як божественної заповіді «Не вбий», «Якщо вас вдарять по правій щоці, підставте ліву». Зміст ненасильства в релігійній концепції зводився не лише до смирення і покірності, але також визначався протистоянням людини своїй тваринній природі, очищенням і спрямованістю людини до духовного вдосконалення, що наближає її до Христа.

Виразною є діяльність Петра Хельчицького (бл. 1390 - бл. 1460) - чеського проповідника непротилежності злу насильством періоду гуситських воєн, ідеолога Моравських братів. Він написав «Невід віри» і низку інших релігійно-моральних творів, серед яких «Духовна битва» направлений проти насильства і воєн. На основі його поглядів у 1457 виникла релігійна громада «Братське єднання» або по-іншому – «Спільнота братії» в Кунвальді, що дала початок знаменитій громаді Чеських, Богемських або Моравських братів.

Хельчицький закликав до повернення способу життя перших століть християнства: рівність, обов'язкова праця всіх членів суспільства; виступав проти церковної ієрархії, багатства і політичної влади католицької церкви. Він вважав, що справжній християнин знаходиться в одвічному конфлікті з державою, яка представляє чужу християнству язичницьку силу. Одним з головних принципів Хельчицького був неспротив злу.

Не можна не відмітити в даній роботі пацифістські погляди Еразма Роттердамського (1467–1536) – європейського філософа голландського походження; богослова, письменника-сатирика, поета; одного з найбільш видатних гуманістів, попередника Реформації. Свої антивоєнні ідеї він виклав в багатьох творах, але з особливою силою вони прозвучали в памфлеті «Жалоба Миру», всі аргументи якого аж ніяк не втратили своєї актуальності і до сьогодні. Винуватцями воєн він вважає монархів, знать, священників. Стверджує, що особисті дії повинні узгоджуватися з моральними законами «загального блага», володар і його піддані повинні йти на компроміси заради миру і спокою.

Подальший розвиток ідеї ненасильницької боротьби відбувся у французького письменника і філософа, близького друга Мішеля Монтеня, автора «Міркування про добровільне рабство» Етьєна де Ла Боесі (або: Боеті), (1530 - 1563). Його виступи проти абсолютизму і тиранії в підтримку громадянської непокори дозволяють сучасним прихильникам ненасильницького опору вважати його своїм попередником. Думка Ла Боеті про те, що тиранія неможлива без пасивної підтримки з боку пригноблених, була творчо розвинена Л. Н. Толстим і Дж. Шарпом.

Над грандіозним планом захисту миру працює видатний чеський філософ педагог-гуманіст, основоположник наукової педагогіки, письменник, громадський діяч, єпископ Церкви Моравських братів, тобто послідовників П.Хельчицького і Яна Гуса, Ян Амос Коменський (1592–1670 рр.). Обґрунтуванню ідеї миру присвячений його трактат «Єдине необхідне» (1668 р.) - свого роду духовний заповіт видатного мислителя.

Коменський розробив всеосяжну програму перетворення людського суспільства; її обґрунтуванню він присвятив багато років свого життя. Його капітальний твір «Загальна рада людського роду, і перш за все вченим і благочестивим володарям Європи, про виправлення справ людських», що виражає устремління простих людей, містить основні положення цієї програми. Коменський гнівно таврує тут феодальні порядки і особливо породжувані ними війни.

На жаль, автору не вдалося закінчити свою грандіозну програму і повідати про неї сучасникам. Із «Загального ради ...» за життя Коменського були опубліковані лише перші два томи - «Панегерзія» («Загальне пробудження») і «Панавгія» («Загальне осяяння»). Інші п'ять томів цього твору були знайдені в наш час, а найбільш важливий, шостий том - «Панортозія» («Загальне виправлення»), в якому і міститься мирний проект, вперше виданий лише в 1950 р.

У XVIII ст. концепція ненасилля отримала розвиток у філософії І. Канта. Великий внесок у розвиток західноєвропейської концепції ненасилля внесло кантівське поняття категоричного імперативу. У його антропології головним виступає поведінка людини, її вчинки. Всю моральну філософію І. Кант звинуватив у теоретизмі. Він намагався обґрунтувати тезу про те, що не можна вивести мораль з чистої теорії, спробував показати підпорядкованість людського вчинку «категоричному імперативу» - внутрішньому велінню, що часто не залежить від оточуючого суспільства, і навіть від тваринних інстинктів самої людини, а визначається лише обов'язком, навіяним людині особистим вільним вибором. Інше важливе положення кантівського вчення «категоричного імперативу» для теорії ненасилля полягає в забороні розглядати людську особистість як засіб досягнення мети, і тим самим виводить ідею

витіснення насильства з соціокультурних відносин.

Непересічне значення І. Канта для сучасної західноєвропейської концепції ненасилля полягає в його заяві про те, що досягнення вищого морального блага не може бути здійснено зусиллями і прагненнями окремої людини, заради здійснення даної мети потрібне об'єднання всіх людей в одне ціле, потрібно зробити поворот від теорії до практики.

Іммануїл Кант вперше висловив здогад про об'єктивну закономірність, яка веде до встановлення вічного миру, про неминучість створення на мирних засадах союзу народів. Чи хочуть люди цього чи ні, але вони змушені будуть вступити в цей союз. У суспільстві діє сила, яка незалежно від особистих прагнень людей у кінцевому підсумку змусить держави укласти між собою угоду. Це та ж сила, яка, на його думку, примусила людей створювати держави; сила ця – соціальний антагонізм.

Кант відзначив роль суспільних протиріч як рушійної сили історії, що є важливим внеском у підготовку наукового погляду на розвиток людства.

Знаменитий трактат Канта «До вічного миру» (1795 р.) був створений незабаром після укладення Базельського миру між Францією і Пруссією, який, однак, не знищив їх взаємної ворожості, так що в будь-який момент могли виникнути нові військові зіткнення.

Кант, як і багато його сучасників, негативно ставився до цього договору, який був по суті угодою, яка підтвердила, з одного боку, територіальні захоплення Францією прусських володінь, а з іншого – компенсований деякими територіями для прусського короля. У цій праці Кантом висловлені глибокі ідеї про сутність і перспективи взаємин між народами.

Кант визнавав неминучим встановлення мирних відносин між народами. Він підкреслював, що суспільний розвиток наближається до цієї аж ніяк не химерної мети. Разом з тим, вважаючи ненормальними такі відносини між державами, при яких постійно виникають військові конфлікти, він визнавав право народу вести війну за свою незалежність, вважав таку війну справедливою.

Трактат Канта написаний у вигляді своєрідного дипломатичного договору. Перший розділ його, свого роду прелімінарна угода про вічний мир, містить статті, в яких формулюються умови мирних відносин між державами і можливості їх подальшого зближення [3, с. 260]

Другий розділ трактату містить три «дефінітивні» статті, в яких йдеться про збереження вічного миру, після того як він буде досягнутий. У першій з них визначається найкращий для досягнення миру державний лад.

У другій статті Кант висуває положення про створення союзу народів – організації держав, покликаної слугувати забезпеченню миру. Це ядро всього твору, по-перше, тому, що саме в цьому положенні розкривається кінцева задача договору, який пропонує Кант, по-друге, тому, що саме в цьому розділі Кант визначає форму цього союзу не у вигляді всесвітньої монархії або всесвітньої республіки, а у вигляді союзу вільних держав.

Третя стаття цього розділу спрямована проти колоніальної політики європейських держав, яку Кант розглядав як джерело військових конфліктів. Права іноземця, який прибув в чужу країну, каже Кант, повинні обмежуватися лише можливістю, не більше, зав'язати мирні торгові стосунки з корінними жителями [3, с. 266].

У наш час трактат Канта «До вічного миру» має не тільки історичну цінність. Очевидна актуальність цього твору для ідеї ненасильницького перетворення світу. Але і в момент його першої появи ідеї Канта не могли не привернути уваги передових умів його часу. Ідеї віри в людину, в її розум, що розвивається просвітою і освітою, у можливість подолання невігластва і торжества гуманності захоплювали багатьох мислителів у різних країнах світу [5]. Серед них потрібно в першу чергу згадати ім'я Йоганна Готфріда Гердера (1744 - 1803 рр.). У його «Листах для заохочення гуманності» (1793–1797 рр.) є розділ, озаглавлений так само, як і трактат Канта, – «До вічного миру». Автор не називає імені Канта, але в змісті його твору можна побачити певну полеміку з деякими ідеями Канта. Гердер вважає, що угода, укладена в умовах ворожих відносин між державами, не може служити гарантією миру. Для досягнення вічного миру необхідно моральне перевиховання людей. Тільки шляхом повсюдного поширення ідей гуманізму – загальної справедливості та людяності – можна домогтися якщо не вічного миру, то в усякому разі поступового зменшення воєн.

Гердер висуває сім мирних принципів, за допомогою яких можна виховати людей у дусі справедливості й людяності. Відмінні риси цієї програми – гуманізм і демократизм. Гердер апелює не

до урядів, а до народів, до широких мас, які найбільше страждають від війни та насилля. Якщо голос народів прозвучить досить переконливо, правителі змушені будуть до нього прислухатися і підкорятися.

Продовжуючи дослідження розвитку ідеї ненасилля, потрібно означити погляди американських проповідників ненасильницької боротьби, які були високо оцінені Л. Толстим, зокрема Уільяма Ллойда Гаррісона (1805–1879 рр.) – засновника Американської спілки боротьби з рабством, аболіціоніста, секретаря Спілки неспротиву в Новій Англії, публіциста і поета, який прийшов до висновку, що встановлення загального миру може бути засноване тільки на явному визнанні заповіді непротилівлення злу насиллям у всьому її значенні, так, як розуміють її квакери, з якими Гаррісон був у дружніх стосунках.

Дійшовши до такого висновку, Гаррісон, за дорученням Спілки, склав у 1838 році трактат “Декларація почуттів” (“Declaration of sentiments”) – «Проголошення основ, прийнятих членами суспільства, заснованого для встановлення між людьми загального миру». В подальшому “Декларацію” Гаррісона Толстой переклав, і свій переклад він неодноразово виправляв у чорнових рукописах; разом з відомостями про громадську діяльність Гаррісона він включив її в I главу книги “Царство Боже всередині вас” [6].

Значення вкладу в розвиток ідеї ненасильства Адіна Балу (1803–1890 рр.) – американського священика, який все своє життя присвятив проповіді неспротиву, можна передати словами І. Горбунова-Посадова з передмови до праці А. Балу «Вчення про християнський неспротив злу насильством». Зокрема, він зазначає що в книзі, присвяченій «одному з найважливіших питань суспільного і особистого життя людини, – питання про знищення основної причини поневолення людства, про знищення влади насильства над світом. Автор цієї книги і книга його, – одна з найчудовіших книг у цьому напрямку,.... Кожного юнака вважають обов’язком познайомити зі всілякими проявами людської жорстокості і братовбивства – з битвами персів і греків, з кривавими звірствами походів Цезарів, Фрідріхів Великих, Наполеонів, винищенням один одного північноамериканцями і англійцями, французами та німцями, японцями і росіянами, – але нікому не спадає в голову відводити в так званій історії ... місце для великих проявів братства в людському суспільстві. Коли ж відбудеться переворот у погляді людей на насилля (а він неминуче відбудеться, – інакше люди будуть століття ще тупцювати в сльозах і крові один одного), відбудеться і переворот у нашому вихованні та освіті ...» [1, с. 4, 10].

Одним із ідейних попередників руху ненасильницького опору, твори якого стали поштовхом для М.Л. Кінга в його ненасильницькій боротьбі, був Генрі Девід Торо (1817-1862 рр.) – американський письменник і публіцист, автор книг “Про громадянську непокору”, “Уолден або життя в лісі” та ін.

Торо був проповідником спрощених, “природних” форм життя, в політичному устрої – близький до анархізму.

У Бостоні в 50-і роки 19 ст. існував “Гурток Паркера”, що об’єднував рішучих прихильників звільнення негрів. У нього, крім Теодора Паркера входили Торо і багато друзів останнього – Емерсон, Олкотт, Вільям Чаннінг. Антирабовласницькі настрої охопили і жителів Конкорда, вихідцем з якого був Торо. Всі члени сім’ї Торо поділяли погляди аболіціоністів. Сам він був активним прихильником руху: брав участь у так званій “підземній дорозі”, тобто допомагав переправлятися в Канаду збіглим рабам, критикував рабство в своїх теоретичних і публіцистичних творах.

Г.Д. Торо обґрунтував необхідність застосування громадянської непокори з метою протидії несправедливій політиці уряду, вперше в історії соціально-політичної думки розробив і застосував вчення, яке обґрунтовує пріоритет моральних обов’язків кожного індивіда стосовно до його інституціональних обов’язків. Торо характеризує індивіда як єдине джерело і носія морального авторитету влади. Він вважає, що політична влада виступає продовженням саме моральної влади індивідів, а не правил, законів, традицій. На основі цього Торо виводить, що цивільний уряд завжди має виступати лише засобом досягнення певної мети, тобто справедливості [4]. Погляди Г.Д. Торо заклали концептуальні засади теорії та практики громадянської непокори.

Висновки. Отже, різні мислителі розробляли різні аспекти проблеми насилля і ненасилля. Увагу одних було залучено повністю до її етичної сторони. Вони вважали, що війна є породження аморальності і одночасно її причина, що мир може бути досягнутий тільки в результаті морального перевиховання людей. Інші бачили головне зло, заподіяне війнами, в господарській розрусі; вони намагалися схилити людство до миру, малюючи картини загального процвітання в суспільстві без насилля. Треті розробляли

правові аспекти проблеми ненасилля. Нарешті, найбільш проникливі уми вже здогадувалися, що коріння насилля мають соціальний характер, що усунути їх можна, лише змінивши структуру суспільства. З розвитком людства ідея мирного, ненасильницького співіснування пройшла складну еволюцію, набуваючи всіляких форм залежно від характеру суспільного ладу і пануючої ідеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балун А. Учение о христианском непротивлении злу насиллием (1846 г.) / А. Балун ; пред. И.И. Горбунова-Посадова. – М. : Посредник, 1908. – 149 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antimilitary.narod.ru/antology/ballou/ballou_teaching.htm
2. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности / Сост. Л.И. Василенко, В.Е. Ермолаева. – М. : Прогресс, 1990. – 495 с.
3. Кант Иммануил. Сочинения в шести томах / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1966. – Том 6. – 743 с.
4. Торо Г.Д. Полное эссе “О гражданском неповиновении” // Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон., СПб., “Алетейя”, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antimilitary.narod.ru/antology/thoreau/o_nepovinovenii.htm.
5. http://yanko.lib.ru/books/cultur/ikonnikova-ist_kult_teoriy-a.htm#_Toc163477978.
6. http://antimilitary.narod.ru/antology/garrison/tolstoy_pred_bio.htm.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лисак І.С. - аспірант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Надійшла до друку 07.06.2013р.

УДК 613 (47+57) «1920/1930»

Сергій Вітковський

ФОРМУВАННЯ НОВИХ НАПРЯМІВ ГІГІЄНИЧНОЇ НАУКИ В УАН-ВУАН-АН УРСР В 1920-1930-І РР.

У статті розкривається внесок академіка О.В. Корчак-Чепурківського, професорів М.А. Кудрицького, В.Я. Підгаєцького, В.В. Удовенка в формування нових напрямів гігієнічної науки в УАН-ВУАН-АН УРСР в 1920-1930-і рр.

Ключові слова: *євгеніка, гігієна праці, соціальна медицина, фізична культура, профілактика захворювань.*

В статье раскрывается вклад академика О.В. Корчак-Чепурковского, профессоров Н.А. Кудрицкого, В.Я. Подгаецкого, В.В. Удовенко в формирование новых направлений гигиенической науки в УАН-ВУАН-АН УССР в 1920-1930-е гг.

Ключевые слова: *евгеника, гигиена труда, социальная медицина, физическая культура, профилактика заболеваний.*

The article deals with the contribution of Academician O.V. Korczak-Chepurkivsky, professors M.A. Kudrytska, V.J. Pidhaytsi, V.V. Udovenko in the formation of new areas of sanitary science in UAN- YUAN- USSR in 1920-1930-s.

Key words: *eugenics, hygiene, social medicine, physical education, disease prevention.*

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші десятиліття ХХ ст. характеризуються загостренням соціально-політичної, економічної обстановки на теренах Російської імперії з подальшим її падінням у 1917 р., громадянською, національно-визвольною війнами, голодом, розрухою, епідеміями і гуманітарною катастрофою. Україна виявилася в епіцентрі викликів ХХ століття.